

კორნელი კეკელიძე

ქართული წველილი ბიზანტიური ლიტერატურაში¹

1

ქართული ლიტერატურა მსოფლიოში ერთ-ერთი უძველესი ლიტერატურაა. დიდია და განუზომელი, მეცნიერული თვალსაზრისით, ამ ლიტერატურის მნიშვნელობა, იმაში აღბეჭდილია ქართველი ერის კულტურულ-ისტორიული ცხოვრების პერიპეტიები; მის ძეგლებში, ორიგინალურსა და ნათარგმნში, გამოვლინებულია უდავო ნიშნები ქართველთა შემოქმედებითი პოტენციისა. უძველეს ქართულ ლიტერატურას, მეთორმეტე საუკუნემდე მაინც, მტკიცე კავშირი და ურთიერთობა ჰქონდა წინააზიისა და დასავლეთის ხალხთა ლიტერატურასთან, განსაკუთრებით კი — ბერძნულ-ბიზანტიურთან. ამიტომ მან შემოგვინახა უძველესი პერიოდის თარგმანებში ისეთი ძეგლები, რომელთა ორიგინალი დროთა მსვლელობაში დაკარგულა და მეცნიერებაში საძიებელი გამხდარა.

ქართული ლიტერატურის ასეთი მნიშვნელობა მიმდინარე საუკუნის დასაწყისიდან შეიგნეს ბურჟუაზიულ ქვეყნებში, რომელთაც წინათ არავითარი წარმოდგენა ქართულ კულტურასა და ლიტერატურაზე არ გააჩნდათ. 1903 წელს გამოქვეყნდა რუსულ ენაზე მოკლე წინასწარი ანგარიში ნ. მარისა სამეცნიერო მოგზაურობის შესახებ მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებში, სადაც გადარჩენილა და შემონახულა ძველი ქართული ხელნაწერების უმდიდრესი კოლექციები. როცა ეს ანგარიში გაიცნეს დასავლეთ-ევროპის სამეცნიერო წრეებში, ცნობილმა ისტორიკოსმა, ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორმა ა. ჰარნაკმა პრუსიის სამეცნიერო აკადემიის ორგანოში მოათავსა შემდეგი სიტყვები: „ამ ანგარიშიდან

¹ კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, III, თბ., 1955. გვ. 1-11.

ნათლად ჩანს, რომ უძველეს ხალხთა უძველეს ბერძნულ-ქრისტიანულ ოჯახს ეკუთვნოდა ქართველებიც. გამოჩნდებიან განა ჩვენში, გერმანიაში, ახალგაზრდა მეცნიერები, რომლებიც შესძლებენ შეისწავლონ ენა, მწერლობა და ისტორია ამ ხალხისა, რომელსაც თავისი ძველი კულტურით ძმური ნათესაობა ჰქონია ჩვენთან, და გაგვაცნონ ახლო მისი საუნჯეო?“

ჩვენ დღეს მიზნად არ ვისახავთ დაწვრილებით ვილაპარაკოთ ამ ლიტერატურის მნიშვნელობასა და რაობაზე ზოგადად, გვინდა ყურადღება შევაჩეროთ მხოლოდ ერთს პრობლემაზე; ეს პრობლემაა ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობანი, კერძოდ — ძველი ქართული ლიტერატურის წვლილი ბიზანტიური მწერლობის ისტორიაში.

დღეს საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ბიზანტიური კულტურა ერთ დროს მსოფლიო კულტურის როლში გამოდიოდა: საშუალო საუკუნეებში ეს კულტურა აპოხიერებდა ნიადაგს არა მარტო წინააზიის ქვეყნების ქრისტიანული კულტურისა, არამედ დასავლეთ-ევროპისა. როგორც არ უნდა მიჩქმალონ ევროპის ბურჟუაზიულმა მეცნიერებმა ამ კულტურის მნიშვნელობა, მათ არ შეუძლიათ იმისი უარყოფა, რომ, სხვა პირობებთან ერთად, ამ კულტურამ ნიადაგი შეუმზადა ევროპის განახლებასა და რენესანსს. აქედან გამომდინარეობს: თუ ქართულ ლიტერატურას რაიმე დამსახურება მიუძღვის ბიზანტიური მწერლობის წინაშე, მას ერთგვარი დამსახურება ევროპის კულტურის წინაშეც ჰქონია.

ცნობილია, რომ ბერძნები თავის თავს, როგორც კულტურის მატარებელს, „ელის“ უწოდებდნენ, სხვებს კი, კერძოდ ქართველებსაც, — „ბარბაროსებს“. ნაციონალური თვითშეგნება ქართველებისათვის მათგან თხოულობდა ამ სათაკილო სახელწოდების ჩამოშორებას და კულტურულად ბიზანტიელ ბერძნებთან გათანასწოებას. ამიტომ მათ მიზნად დაისახეს მთლიანად ამოწურონ ბიზანტიური ლიტერატურა, მეცნიერება, ხელოვნება, ფილოსოფია, ერთი სიტყვით — კულტურა. ამ მიზნით ითარგმნება ღირსშესანიშნავი თხზულებები თეოლოგიიდან, ფილოსოფიიდან და მეცნიერების სხვა დარგიდან, როგორიცაა: იურისპრუდენცია, მათემატიკა, ბუნებისმეტყველება, მედიცინა, გრამატიკა, განსაკუთრებით კი ასტრონომია და ისტორია. მოკლე დროში ამ მიმართულებით ისეთი ეფექტი მივიღეთ, რომ ქართველები სრული შეგნებით ამბობდნენ: ჩვენმა მწიგნობრებმა და მოღვაწეებმა თავიანთი თარგმანებით „ნაკლულოვანება ენისა

ჩუენისა აღავსეს და რომელნი ესე ბარბაროზად წოდებულ ვიყვენით ელინთა მიერ, უსწავლელობისათჳს და უმეცრებისა ჩუენისა, მათთანავე აღგურაცხნეს სიბრძნითა თჳსითა“.

ეს, რასაკვირველია, ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ქართველები მარტო მთარგმნელები იყვნენ და თავისი საკუთარი, ორიგინალური ლიტერატურაში არაფერი შეუქმნიათ. რასაკვირველია, შეუქმნიათ და ძალიან ბევრიც, დიდმნიშვნელოვანი! ეს ორიგინალური შემოქმედება, რამდენადაც ის, ქართული სოციალ-ეკონომიური და კულტურული ცხოვრების პირობებში, მატარებელია ზოგად-ქრისტიანული იდეოლოგიისა, თავისებური წვლილია ბიზანტიური მწერლობის საგანძურში; მით უმეტეს, რომ დღეს სადავო არავისთვის არ არის, რომ ბიზანტინიზმის, როგორც გარკვეული კულტურული ტიპის, აღმოსავლურ ინგრედიენტთა შორის ქართულ ელემენტებსაც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. მიუხედავად ამისა, ზემოაღნიშნული პრობლემის წამოყენებისას, ჩვენ მაინც მხედველობაში გვაქვს არა ორიგინალური ქართული ლიტერატურა, არამედ ნათარგმნი ბერძნულიდან. მაშასადამე, საკითხი ასე ისმის: შემოუნახავს თუ არა ბერძნულიდან ნათარგმნ ქართულ ლიტერატურას ისეთი მასალები, რომელნიც ბერძნულ-ბიზანტიური მწერლობის ისტორიის ლაკუნებს ავსებენ? დიახ, საკმაოდ ბევრი და მეცნიერულად მნიშვნელოვანი!

ამის ნათელსაყოფად ჩვენ მოგვიხდება დარგობრივად მიმოვიხილოთ ბიზანტიის თეოლოგიური ლიტერატურა, ვინაიდან ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობანი თეოლოგიურ მწერლობაშია გამომჟღავნებული, საერო მხატვრული ლიტერატურა, მსგავსი ქართულისა, ბიზანტიამ არ იცის.

ბიზანტიური მწერლობის ისტორიაში ერთ-ერთი კარდინალური პრობლემაა ბერძნული ბიბლიური ტექსტის (სეპტანტის) რესტავრაცია, მისი პირვანდელი, დღეს წარყვნილი სახის აღდგენა. ამ პრობლემის გადასაწყვეტად უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ქართულ ბიბლიას, როგორც უძველესს, ლუკიანე ანტიოქელის (IV ს.) რეცენზიიდან მომდინარეს, თან ახალი აღთქმის წიგნებში ისეთი ელემენტების შემომნახველს, რომელნიც ე. წ. კესარიულ რედაქციასთან არიან დაკავშირებულნი. ამიტომ გასაკვირველი არაა, რომ საკითხი ქართული ბიბლიური ტექსტის შესახებ სერიოზული კვლევა-ძიების საგნადაა დღეს ქცეული მეცნიერებაში, მისგან მოელოან დიდ დაზმარებას დასახელებული პრობლემის გადაწყვეტის საქმეში.²

² კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I³, გვ. 383-400.

ბიბლიოლოგიასთან მტკიცე კავშირშია ე. წ. ეგზეგეტიკურ-ბიბლიური ტექსტის კომენტირება. ეს დარგი მწერლობისა მდიდრადაა წარმოდგენილი ბიზანტიის ლიტერატურაში, აქედან ქართულშიაც, ვინაიდან არაფერი ღირსშესანიშნავი ამ დარგში ქართველებს გადმოუღებელი არ დარჩენიათ.

ჯერ კიდევ 1901 წელს აკად. ნ. მარმა აღმოაჩინა უძველეს ქართულ თარგმანში იპოლიტე რომაელის (III ს.) რამდენიმე, დღეს უკვე დაკარგული, ეგზეგეტიკური შრომა, რომელთაგან ერთი — „თარგმანებაჲ ქება-ქებათაჲსაჲ“ — გახდა საგანი მისი სადოქტორო დისერტაციისა.³ ამ თხზულების გამოცემამ ყუმბარასავით იფეთქა სამეცნიერო წრეებში, რადგანაც ბერძნული ლიტერატურის ისტორიაში ეს იყო მოულოდნელი აღმოჩენა, ნამდვილი სიურპრიზი, რომელიც იპოლიტეს შრომათა დღესდღეობით ცნობილ რიცხვს ხუთი ნაწარმოებით ადიდებდა.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია აღმოჩენა ერთი ეგზეგეტიკური თხზულებისა, რომელსაც ეწოდება „თარგმანებაჲ ეკლესიასტისაჲ“. ეს თხზულება ეკუთვნის მეცხრე საუკუნის ბიზანტიელ მწერალს, ცნობილ არისტოტელიკს მიტროფანე სმირნელს, რომელიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა იმ დროის ბიზანტიურ ცხოვრებაში. არავითარი კვალი ამ თხზულებისა ბერძნულ ენაზე არ შენახულა, არც ის იყო ამდენხან ცნობილი, რომ მიტროფანეს ასეთი თხზულება დაუწერია. მისი ქართული თარგმანი შესრულებულია პეტრიწონის სალიტერატურო სკოლაში XI-XII სს. „ეკლესიასტე“ ბიბლიურ წიგნთა შორის ყველაზე უფრო ფილოსოფიურია, ამიტომ მისი კომენტარები ფილოსოფიურ მნიშვნელობასაც არაა მოკლებული. მეტად საინტერესოა და დამახასიათებელი მიტროფანეს დამოკიდებულება კლასიკურ ფილოსოფიასთან, მისი ეგზეგეტიკური მეთოდები, კოსმოლოგიურ-ასტრონომიული შეხედულებანი, მისი ანთროპოლოგია, ესქატოლოგია და თეოლოგია. ეს თხზულება, რომელიც ჩვენ მიერაა გამოცემული,⁴ ავსებს მეცხრე საუკუნის ბიზანტიის კულტურისა და ლიტერატურის ისტორიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ხარვეზს.

შემდეგი დარგი ლიტერატურისა, რომელიც იყო გამომავლინებული ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობისა, არის დოგმატიკურ-მისტიკური და პოლემიკურ-პომილეტიკური მწერლობა. აღნიშნული დარგი დიდად მნიშვნელოვანი იყო ქრისტიან

³ Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. III, Петербург, 1901 г.

⁴ „თარგმანებაჲ ეკლესიასტისაჲ“ მიტროფანე სმირნელისაჲ, თბილისი, 1920 წ.

ერთა ლიტერატურაში. აქ მოცემულია ფილოსოფია ქრისტიანობისა, ცდა მისი შერიგება-შეგუებისა ელინურ ფილოსოფიასთან, ბრძოლა უკანასკნელთან და თვით ქრისტიანობაში წარმოშობილ სხვადასხვა სექტასთან. ეს მწერლობა მთელი მისი სიღრმე-სიგანით გადმონერგილ იქნა საქართველოში. აქ მან შექმნა ისეთი ღირსშესანიშნავი კრებული, როგორიცაა არსენ იყალთოელის „დოღმატიკონი“. მწერლობის ამ დარგს შემოქონდა ჩვენში მთავარი მიმართულებანი ბიზანტიური ფილოსოფიისა, როგორიცაა არისტოტელისმი, ნეოპლატონისმი. მის ნიადაგზე ცდილობდნენ ჩვენში პლატონისმისა და არისტოტელისმის შეთანხმებას. ამ დარგის ლიტერატურაზე იწვრთნებოდნენ ჩვენში, როგორც ეფრემ მცირე მოწმობს, ისეთი წარმომადგენელნი ფილოსოფიურ-თეოლოგიური აზროვნებისა, როგორიც იყვნენ თვით ეფრემ მცირე, არსენ იყალთოელი, იოანე პეტრიწი, იოანე ტარიჭის-ძე, იოანე ჭიმჭიმელი და სხვ. უნდა აღინიშნოს, რომ, როგორც მიმდინარე კვლევა-ძიება ამჟღავნებს, ქართულ ლიტერატურას ამ დარგშიც არა ერთი და ორი ისეთი თხზულება შემოუნახავს, რომელნიც მათ სამშობლოში — ბიზანტიაში უკვე აღარ ჩანან, ასე რომ ქართული მასალების საშუალებითა და დახმარებით სულ ახალ-ახალი პორიზონტი იშლება ბიზანტიის მწერლობის ისტორიაში.

ფილოსოფიურ-დოგმატიკური დარგიდან უნდა აღინიშნოს ერთი ტრაქტატი ბიზანტიის გამოჩენილი ფილოსოფოსის მიხეილ ფსელოსისა „პირმშოების“ შესახებ, რომელიც მისი სახელით ცნობილ თხზულებათა შორის დღეს აღარ ჩანს, ერთი სიტყვით, დედანი მისი აღარ მოიპოვება. ის ისეთ პრობლემებს ეხება, რომელნიც XI-XII სს. მოაზროვნე წრეებს ძალზე აინტერესებდნენ.

მდიდარი პოლემიკური ლიტერატურიდან, რომელიც ქართულ ენაზე შემონახულა, უნდა დავასახელოთ ერთი ანტიკათოლიკური თხზულება, რომლის დედანი ბერძნულ ენაზე არ ჩანს. ეს თხზულება, რომელიც ლათინთა და ბერძენთა ეკლესიური გათიშვის საკითხს ეხება, ეკუთვნის XI-XII სს. მწერალს ევსტრატი ნიკიელს. ეს არის ცნობილი თეოლოგი და ფილოსოფოსი, მოწაფე მიხეილ ფსელოსისა და იოანე იტალოსისა, რომელიც ერთხანს აწუნებულიც იყო ოფიციალურ ბიზანტიურ წრეებში. თუ ჩვენ მხედველობაში გვექნება ის პერიოდი ბიზანტიურ რენესანსისა, როდესაც მიხეილ ფსელოსი და იოანე იტალოსი ბიზანტიელთა ყურადღების ცენტრში იდგნენ, ნათელი იქნება, თუ რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს მათი მოწაფის

დღეს უცნობი თხზულების აღმოჩენას ქართულ ენაზე.

მეორე ძველი პოლემიკური მწერლობისა, რომლის ბერძნული დედანი დღეს აღარ არსებობს და რომელიც იმპერატორ იუსტინიანე დიდს მიეწერება, არის ანტიმონოფიზიტური ტრაქტატი „დღესასწაულთათვის“.⁵ ამ თხზულებაში დასმული და გარკვეულია ეორტალოგიური საკითხები, რომელნიც მეხუთე-მეექვსე საუკუნეებში ბიზანტიის აღმოსავლურ ნაწილს მეტად აღელვებდნენ და იმპერიის მთლიანობასაც კი ემუქრებოდნენ.

მდიდარი, მეტად საინტერესო მისტიკური მწერლობის დარგიდან ქართულ თარგმანში შემონახულა ოთხი ავტორი, რომელთა ხსენება ბიზანტიური მწერლობის ისტორიაში მათი თხზულებების დაკარგვის გამო, დიდი ხანია გამქრალა. ესენია: სტეფანე მძოვარი, პიმენი, საჰაკი და აბრაამ მონაზვნები; მათი შრომები, რომელნიც ქართულად ჯერ კიდევ მეათე საუკუნემდე უთარგმნიათ, საინტერესო მასალას იძლევიან ფილოსოფიურ-რელიგიური აზროვნების იმ მიმართულების გასათვალისწინებლად, რომელსაც მისტიციზმი ეწოდება.

ესევე უნდა ვთქვათ ჰომილეტიკური ლიტერატურის შესახებაც. ამ დარგში, რომელიც მდიდრადაა წარმოდგენილი ქართულად სხვადასხვა შედგენილობის „მრავალთავში“, შენახულა ხუთი ისეთი ავტორი, რომელთა კვალი ბიზანტიურ მწერლობაში უკვე აღარ ჩანს. მათ სახელთან დაკავშირებულ თხზულებებში დასმულია უმთავრესად ქრისტოლოგიური საკითხები, რომლითაც მწვავედ იყვნენ დაინტერესებულნი ქალკედონიტა და ანტიქალკედონიტა წრეები მეხუთე-მეექვსე საუკუნეებისა როგორც აღმოსავლეთში, ისე ჩვენშიაც. ეს ავტორებია: ტიმოთე იერუსალიმელი, პეტრე იერუსალიმელი, ივლიანე ტაბიელი, თეოდულე და ალექსანდრე კვიპრელი. მათი თხზულებანი ქართულად მერვე საუკუნემდე არიან გადმოღებული.

უფრო შესამჩნევი აღმოჩნდა ძველი ქართული ლიტერატურის წვლილი ბიზანტიის ჰიმნოგრაფიულ-ლიტურგიკული მწერლობის დარგში. მიქელ მოდრეკილის „იადგარი“ და გიორგი ათონელის „მინეონი“ შეიცავენ ისეთ ჰიმნოგრაფიულ მასალას და ისეთი ავტორებისას, რომელთაც დღეს ბიზანტოლოგია არ იცნობს. უფრო საყურადღებოა ლიტურგიკული მწერლობა. ამ დარგში მეცნიერება დიდი ხანია დაინტერესებულია იმ წიგნის ჩასახვითა და თანდათან

⁵ კ. კ. ე. ლ. ი. ე. კიშინი, ტ. II, გვ. 64-71; მ. ი. ს. ვ. ე. К вопросу о времени празднования рождества христов в древней церкви (Труды Киевской Д. Академии, 1905 г. № 1).

განვითარებით, რომელიც რეგულიატორია ღვთისმსახურებისა და „ტიპიკონის“ სახელითაა ცნობილი. ამ წიგნის ჩამოყალიბება დაიწყო იერუსალიმში, ე. წ. აგიოტაფიტების წრეში, მაგრამ არავითარი კვალი მისი, გარდა მეექვსე საუკუნის პილიგრიმის სილვია აქვიტანელის ფრაგმენტული ცნობებისა, არ არსებობს პირველი ათი საუკუნის მანძილზე. ქართულ მწერლობაში აღმოჩნდა მთლიანი სახე ამ წიგნისა მეშვიდე საუკუნის რედაქციით. მას ეწოდება „იერუსალიმის განჩინება“ ან „კანონი“; ის გადმოთარგმნილია ქართულად არაუგვიანეს მერვე საუკუნის ნახევრისა და გამოცემულია ჩვენ მიერ.⁶ ამ თხზულების აღმოჩენამა და გამოქვეყნებამ დიდი გამოხმაურება პოვა როგორც რუსეთში, ისე დასავლეთ-ევროპაში, ვინაიდან ის ავსებს თითქმის ათი საუკუნის ხარვეზს ლიტურგიკის ისტორიაში.

უფრო მეტ სამკალს ბიზანტიური მწერლობის ისტორიას ქართული ლიტერატურა აგიოგრაფიის დარგში აძლევს. აგიოგრაფიული ჟანრი მწერლობისა ერთ-ერთი უძველესი და პოპულარული ჟანრია ქართული ლიტერატურისა. მისი პოპულარობა იმითაც აიხსნება, რომ აგიოგრაფია წარმოადგენდა არა მარტო „სულთა მარგებელი“ რომანის ჟანრს, არამედ ისტორიული მწერლობის ერთ-ერთ დარგსაც. იმდენადვე მნიშვნელოვანს, რამდენადაც საკუთრივ ისტორიული მწერლობა. აგიოგრაფიულ ძეგლებში, რომელნიც „წმიდათა“ ცხოვრება-მარტვილობას შეიცავენ, ავტორებს ისეთი დეტალები და რეალიები დაუტოვებიათ, რაც ნაფიც ქრონისტებსა და მემატიანეებს უწყურადღებოდ რჩებოდათ ხოლმე.

ქართველებს ძველად, ჯერ კიდევ მეათე საუკუნემდე, აგიოგრაფიული ლიტერატურა გადმოუღიათ საქრისტიანო მწერლობის ყველა ენიდან, განსაკუთრებით ბერძნულიდან. მეათე საუკუნემდე მათ გადმოუღიათ თითქმის მთელი ციკლი იმ დროს არსებულ „ცხოვრება-მარტვილობათა“ ე. წ. „კიმენის“ რედაქციისა, ესე იგი უბრალო, მარტივი ენით დაწერილნი. ამ დროს მათ გადმოუთარგმნიათ „ცხოვრებანი“ და „მარტვილობანი“, სხვათა შორის, ისეთი პირებისაც, რომელნიც მოღვაწეობდნენ ბიზანტიის აღმოსავლურ საზღვრებზე, — სირიასა და დამასკო-ბაღდადის ხალიფატში, — რის გამო ისინი საბერძნეთში ან სრულიად არ იყვნენ ცნობილნი, ანდა ძალიან მალე მისცემიან დავიწყებას. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ „ცხოვრება“ ტიმოთე ანტიოქელისა,⁷ იოანე

⁶ К. Кекелидзе, Иерусалимский Канонарь VII века, Тбилиси, 1912 г.

⁷ გამოცემა კ. კ ე კ ე ღ ი ძ ი ს ა, ენიშვის „მოამბე“, ტ. VII, 1-150.

ურპაელისა,⁸ აგათანგელე დამასკელისა⁹ და იოანე დამასკელისა, რომელიც თავდაპირველად დაუწერია არაბულად მიქაელ შავმთელს და უმაღლვე უთარგმნია ბერძნულად სამუელ ადენელს.¹⁰ არცერთის ამ ნაწარმოების დედანი არ შენახულა, არსებობს მხოლოდ ქართული თარგმანი, რომელიც დიდ ინტერესს იწვევს როგორც არაბული, ისე ბიზანტიური მწერლობის თვალსაზრისით.

ჩვენ მიერ გამოცემულია ორი ტომი „კიმენური“ რედაქციის უცნობი აგიოგრაფიული თხზულებებისა, რომელნიც ნაწილ-ნაწილ ითარგმნებოდა ლათინურ ენაზე ცნობილი ორიენტალისტის პ. პეტერსის მიერ.

მეათე საუკუნის გასულისათვის აგიოგრაფიაში ახალი ხანა იწყება. თანახმად განვითარებული გემოვნებისა და ლიტერატურული მოთხოვნილებისა, ბიზანტიაში იწყება ძველი „კიმენური“ რედაქციის ტექსტების შესწორება და მათი გაერცობა-შელამაზება. ამან საფუძველი ჩაუყარა ე. წ. მეტაფრასულ აგიოგრაფიას. განსაკუთრებით მდიდრად შენახულა ქართულ ენაზე მეტაფრასული აგიოგრაფიის ძეგლები, რომელთა დედნები დღესდღეობით ბერძნულ ენაზე არ ჩანს.

ქართულ ენაზე შემონახულა არა მარტო თხზულებანი მეტაფრასული აგიოგრაფიისა, არამედ აგრეთვე ცნობებიც იმ პირთა შესახებ, რომელთაც მეტაფრასული მიმართულება შექმნეს ბერძნულ ლიტერატურაში.

ამ მიმართულების მამამთავრად ითვლება გამოჩენილი ბიზანტიელი მწერალი სვიმეონ ლოლოთეტი. საკითხი სვიმეონის მეტაფრასული მოდგაწეობის, მისი ხასიათის, მოცულობისა და დროის შესახებ, აქამდე მეცნიერებაში საცილობელი და გაურკვეველი, საბოლოოდ გაირკვა ამ ბოლო ხანს ქართული მასალების საშუალებით. ჩვენს ძველ მწერლობაში აღმოჩნდა ერთი დოკუმენტი, ჩვენ მიერ ქართულად და რუსულად გამოცემული და კომენტირებული, რომელსაც ეწოდება „მოსახსენებელი მცირე სვიმეონისათვის ლოლოთეტისა“.¹¹ ამ დოკუმენტიდან, რომელიც ეფრემ მცირეს ეკუთვნის, ირკვევა, რომ სვიმეონს გადაუმუშავებია შემოდგომა-ზამთრის (სექტემბერი-იანვარი) თვეთა აგიოგრაფიული ტექსტები და

⁸ К. Кекелидзе, Житие и подвиги Иоанна Урхайского (Хр. Восток, т. II, вып. 3).

⁹ Его же, Житие Агафангела Дамасского (Хр. Восток, т. IV, вып. 3).

¹⁰ Его же, Грузин. версия арабского Жития Иоанна Дамасскина (Хр. Восток, т. III, вып. 2).

¹¹ თბილ. სახელმწ. უნებ. „შრომები“, ტ. XXX-I ბ., გვ. 37-40; Труды Киев. Д. Академии, Февраль, 1910 г.

თავისი შრომა 982 წელს დაუწყო. ჩვენ არას ვამბობთ იმის შესახებ, რომ გარკვევა იმისა, თუ რომელი სახელდობრ თხზულება ეკუთვნის სვიმეონს და რამდენი, ყველაზე მეტად ქართული მწერლობის საშუალებით ხერხდება.

სვიმეონის შრომის გამგრძელებლის შესახებ მეცნიერებამ ამდენხან არაფერი იცოდა. ჩვენ გამოვაქვეყნეთ ქართულად და რუსულად ერთი ქართული დოკუმენტი, რომლიდანაც ვტყობილობთ, რომ დანარჩენი შვიდი თვის (თებერვალი-აგვისტო) ტექსტები გადაუმეტაფრასებია ან გადაუკეთებია ერთს, ბიზანტიის ლიტერატურის ისტორიაში ამდენხან უცნობ, მწერალს იოანე ქსიფილინოსს,¹² რომელიც მუშაობას ამ მიმართულებით 1081 წელს შესდგომია. ეს ცნობა სრულიად მოულოდნელი, ანაზღეული აღმოჩნდა ბიზანტიის მწერლობის ისტორიაში, ამიტომ მან ერთგვარი სენსაცია გამოიწვია დაინტერესებულ სამეცნიერო წრეებში როგორც რუსეთში, ისე საზღვარგარეთ. ყველაზე საყურადღებო შეიქმნა ის, რომ ქსიფილინოსის უზარმაზარი შრომა, რომელიც ბერძნულ ენაზე არ შენახულა, ქართულად თითქმის მთლიანადაა დაცული, ასე რომ შესაძლებელი ხდება საშუალო საუკუნეთა ბიზანტიური მწერლობის ერთ-ერთი მსხვილი ხარვეზის ამოვსება.

როდესაც ქართულ-ბიზანტიურ ლიტერატურათა შესახებ ვლაპარაკობთ, უნდა ერთი მოვლენაც აღვნიშნოთ: იშვიათია ისეთი თხზულება ბიზანტიის ლიტერატურისა, ქართულ მწერლობაში გადმოსული, რომელიც ქართულ თარგმანში რაიმე საყურადღებო ვარიანტს არ იძლეოდეს. ესეც, რასაკვირველია, თავისებური წვლილია, რომელიც ქართულ მწერლობას ბიზანტიური მწერლობის ისტორიაში შეაქვს.¹³

ამრიგად, ქართული წვლილი ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიაში, პირველ ყოვლისა, ასე წარმოგვიდგება: 1) ქართულ ენაზე შენახულა ისეთი თხზულებები ბიზანტიური მწერლობისა, რომელთა ბერძნული დედნები დაკარგულია, მათი აღდგენა მხოლოდ ქართული თარგმანითაა შესაძლებელი. 2) ქართულ მწერლობაში შემონახულა ისეთი ცნობები ზოგიერთ ბიზანტიელ მწერალთა შესახებ, რომელნიც ავსებენ და სულ ახალ ასპექტში აშუქებენ ამ მწერლების ცხოვრებასა და შემოქმედებას. 3) ქართულ მწერლობას შემოუნახავს ცნობები

¹² Хр. Восток, т. I, вып. 3.

¹³ ამ თავის დაწერისას გამოყენებულია ჩვენი შრომა: „ქართული ლიტერატურის ისტორია და უნივერსიტეტი“; სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XIX, 1941 წ., გვ. 141-152.

ბიზანტიური მწერლობის ისტორიაში სრულიად უცნობი მწერლების შესახებ. 4) ზოგიერთი ნაწარმოები ბიზანტიური ლიტერატურისა ქართულ მწერლობაში შემოსულა ისეთი ვარიანტებით, რომელნიც სხვა აზრსა და მნიშვნელობას აძლევენ ამ ნაწარმოებთ.

მაგრამ ქართული წვლილი ბიზანტიური მწერლობის ისტორიაში მართო ამით არ ამოიწურება; ქართველები უშუალო მონაწილეობას ღებულობდნენ ბიზანტიური მწერლობის საკუთარი შემოქმედებით შეესება-გამდიდრებაში. შევეცდებით ვაჩვენოთ ეს წვლილიც.

2

აპრიორულად შეიძლებოდა იმისი თქმა, რომ ის ქართველი მოღვაწეები, რომელნიც სხვადასხვა მიზეზით დიდხანს ცხოვრობდნენ და მუშაობდნენ ბიზანტიაში და ამის გამო ბერძნულ ენასა და ლიტერატურას ზედმიწევნით სწავლობდნენ, ამა თუ იმ სახით მონაწილეობას ღებულობდნენ ბერძნულ ლიტერატურაში. ყოველ შემთხვევაში ეს დამოწმებულია ათონის ქართული ლიტერატურული სკოლის ფუძემდებლის ექვთიმე ათონელის მიმართ. ექვთიმემ, ქართულიდან ბერძნულად მთარგმნელობითი საქმიანობით, არაერთი თხზულება შემატა ბიზანტიურ მწერლობას. მისი ბიოგრაფი გიორგი ათონელი გადმოგვცემს: „თარგმნილთა მისთა წიგნთა სიტკბოებაჲ, ვითარცა ნესტჳ ოქროდსაჲ ხმამაღალი, ოხრის ყოველსა ქუეყანასა, არა ზოლო ქართლისასა, არამედ საბერძნეთისასაც, რამეთუ ბალაჰვარი და აბუკურა და სხუანიცა რაოდენნიმე წერილნი ქართულისაგან თარგმნა ბერძულად“. ჩვენ არ ვიცით, რა წიგნია, „აბუკურა“ ან რომელია ის „სხუანი წიგნი“, რომელნიც ექვთიმეს, თანახმად ამ ცნობისა, ქართულიდან ბერძნულად უთარგმნია. სამაგიეროდ ძალიან კარგად ვიცით, თუ რა არის „ბალაჰვარი“.

როგორც არ უნდა შევხედოთ ამ ცნობას, რომელიც მეცნიერებაში ჯერ კიდევ სადისკუსიოა, ერთი ცხადია; ეს ცნობა ჩაისახა ბიზანტიაში და გაზიარებულ იქნა თავის დროს ბიზანტიურ სალიტერატურო წრეებში, მაშასადამე, ის მაჩვენებელია იმ დიდი დიაპაზონისა, რომელიც ჰქონია იმ დროს ქართულ ლიტერატურას: ბერძნები უარს არ ჰყოფდნენ ქართული წვლილის შესაძლებლობას ბიზანტიურ ლიტერატურაში.

როგორც ცნობილია, ექვთიმე და გიორგი ათონელების გარდაცვალების შემდეგ ქართულ ენაზე აღიწერა მათი „ცხოვრება“ და მოღვაწეობა. ამ ადამიანთა ხსენებას ათონზე ყურადღებითა და პა-

ტივისცემით ეპერობოდნენ ბერძნები, რომელნიც მათთან სიცოცხლეში იყვნენ დაახლოებული. ალბათ მათი თხოვნით და სურვილით დასახელებული შრომები ვიღაც ქართველს, უეჭველია — ათონზე, უთარგმნია ბერძნულად. ჩვენ ცნობა მოგვეპოვება იმის შესახებ, რომ 1758 წელს ვიღაც კოზმანს გადაუწერია ათონზე ბერძნული თარგმანი ექვთიმეს „ცხოვრებისა“. რაც შეეხება გიორგის „ცხოვრებას“, მისი ბერძნული თარგმანი მოთავსებულია წიგნში, რომელსაც ეწოდება Ἡ ἀκολουθία τῶν ἀγιορειτῶν πατέρων. ამგვარად, ბიზანტიურ მწერლობას ქართული ლიტერატურიდან შემატებია ეს ორი მნიშვნელოვანი აგიოგრაფიული თხზულება.

3

როგორც დავინახეთ, ექვთიმეს ქართულ ლიტერატურაში არსებული თხზულებები უთარგმნია ბერძნულ ენაზე და ამით ერთგვარი სამსახური გაუწევია ბიზანტიური მწერლობისათვის. ახლახან აღმოჩნდა უფრო საყურადღებო ფაქტი: ექვთიმე ბერძნულად ორიგინალურ შემოქმედებასაც ეწეოდა თურმე, ესე იგი ის პირდაპირ ბერძნულ ენაზე წერდა შრომებს.

მართლაც, ამჟამად ჩვენ ხელთა გვაქვს ქართული თარგმანი ექვთიმეს ერთი ნაწარმოებისა, რომელიც მას ბერძნულად დაუწერია. ამ შრომას ეწოდება: „წესი შუენიერი და პატიოსანი, განწესებული ნეტარისა მამისა ჩუენისა ეფთვიმი ქართველისა, თუ ვითარ ჯერ-არს ცხოვრება დაყუდებულისა გინა მარტოდ-მყოფისა, რომელი-ესე დაუწერა ნეტარმან ბერსა ვისმე, სულიერსა მოწაფესა თვსსა“.¹⁴

ექვთიმეს ჰყოლია დაყუდებული ან მარტოდმყოფი მოწაფე, ეროვნებით ბერძენი, რომელსაც უთხოვნია ექვთიმესთვის — დაეწერა მისთვის „წესი ცხოვრებისა“. საიდან ვიცით, რომ ეს თხზულება ექვთიმემ ბერძნულ ენაზე დაწერა? ამას გვატყობინებს ის პირი, რომელსაც აღნიშნული შრომა ბერძნულიდან ქართულად გადმოუღია. ამ უკანასკნელს თხზულების სათაურის გაგრძელებად მიუწერია: ექვთიმეს „ხელთა ნუსხისაგან ბერძნულისა გარდამოწერეთ ქართულად, რამეთუ ბერძნისადა დაეწერა წმიდასა მას“. ეს ნიშნავს: ექვთიმეს ეს თხზულება დაუწერია ბერძნისათვის, მე მისი ხელით დაწერილი ბერძნული ნუსხისაგან გადმოვიღე ის ქართულად. მასასადამე, ეს შრომა ქართველებისათვისაც იმდენად საყურადღებო

¹⁴ კ. კეკელიძე, ზოგიერთი საკითხი ექვთიმე ქართველის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ (სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 1953 წ., ტ. 51, გვ. 198-203).

აღმოჩენილა, რომ ის ბერძნულიდან ქართულად უთარგმნიათ.

თხზულება ასკეტიკური ხასიათისაა, მისი მიზანია — გაუთვალისწინოს დაყუდებულ ბერს, თუ როგორ უნდა ცხოვრობდეს ის. ის სამი ნაწილისაგან შედგება. პირველ ნაწილში ლაპარაკია იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა ეკავოს ბერს თავი, მეორეში — როგორ უნდა ლოცულობდეს ის, ხოლო მესამეში ლაპარაკია სასმელ-საჭმელის რეჟიმის შესახებ. ეს პირველხარისხოვანი საკითხებია საშუალო-საუკუნეთა სამონასტრო და საბერ-მონაზვნო პრაქტიკისა; ამ საკითხების შესახებ მთელი ტომები დაუწყებიათ ბიზანტიაში სხვადასხვა პირთ. მით უფრო საყურადღებო და საინტერესოა ექვთიმეს შეხედულებანი ამ საკითხების გარშემო. თუ ბერძნული პრაქტიკა აღნიშნული საკითხების ხაზით უსასტიკეს რიგორიზმს იჩენდა იქამდე, რომ უგულვებელყოფდა ადამიანის ფიზიკურ ბუნებას და მოთხოვნილებას, ექვთიმე, პირიქით, დიდ ჰუმანიზმს ამჟღავნებს. ექვთიმეს „განაწესს“ არ ავიწყდება, რომ მას საქმე აქვს, მართალია, დაყუდებულთან, მაგრამ მაინც ადამიანთან, ამიტომ ლოცვა-ვედრებისა და სასმელ-საჭმელის რეჟიმში ის შედარებით მეტ სირბილესა და დათმობას იჩენს. ჰუმანიზმის იმ სიმაღლეზე, რომელზედაც ჩვენს ავტორს ვხედავთ, არ ასულა არცერთი წარმომადგენელი ბერძნულ-ბიზანტიური პრაქტიკისა.

როდისაა ამ თხზულების ბერძნული დედანი ქართულად გადმოღებული, არ ვიცით; იქნება ის თანამედროვეც იყოს ექვთიმესი, ამას გვაფიქრებინებს ენა და ტერმინოლოგია მისი, აგრეთვე ის გარემოება, რომ ის გადმოღებული ჰყოფილა თვით ექვთიმეს ხელით შესრულებული ბერძნული ნუსხიდან. ყოველ შემთხვევაში მეთერთმეტე საუკუნეზე უგვიანესი ეს თარგმანი არ უნდა იყოს. ვინაა მთარგმნელი, ვერას ვიტყვით.

ამ თხზულებასთან დაკავშირებით ჩვენს წინაშე ორი საკითხი იჭრება. პირველი: დასაშვებია თუ არა, რომ ექვთიმეს მოწაფედ ბერძენი ჰყოლოდეს? სავსებით დასაშვებია და შესაძლებელია, ექვთიმეს ავტორიტეტი მისი ღრრის ბერძენთა შორის იმდენად დიდი იყო, რომ, როგორც დღეს ცნობილია, ათანასე დიდს, ათონზე სამონასტრო ცხოვრების ინიციატორს, „ანდერძი“ დაუტოვებია, რომლის მიხედვით, მისი გარდაცვალების შემდეგ „სულიერ ეპიტრობად“ ან მზრუნველად მისი ლავრისა უნდა ყოფილიყო ჯერ იოანე ქართველი, მერე მისი შვილი ექვთიმე. ექვთიმეს ბიოგრაფი გიორგი ათონელიც ხომ ამბობს, რომ „ზრუნვად (ბერძენთა) დიდისა ლავრისაჲ, საქმე

მძიმე და მრავალფეროვანი, მის (ექვთიმეს) ზედვე იყო, რამეთუ დიდსა ათანასის მისდა მიენდო საურავი და დახედვად და განგებად მისი“. არა მარტო ათანასის ლავრის, არამედ „მთაწმიდელთა უფროდსნი საურავნი მის ნეტარისა მიერ იურეებოდეს“, იქამდის, რომ „არცა პროტი, არცა სხუანი მამასახლისნი, თუნიერ მისისა ბრძანებისა, არარას იქმოდეს, და იშუათი დღე გარდახდის, რომელსა ათი ანუ ათხუთმეტი მამასახლისი არა მოვიდის მის წინაშე“. თუ მთელი ათონის ბერძნული მონასტრები მის ხელმძღვანელობას ეძებდნენ, რა გასაკვირველია, თუ ცალკეული რომელიმე პირი სთხოვდა მას ასეთს ხელმძღვანელობას და განაწესის დაწერას?

მეორე საკითხი: შეეძლო თუ არა ექვთიმეს ბერძნულ ენაზე დაეწერა მსგავსი ორიგინალური თხზულება? ოდნავადაც არ გვეჩვენება ეს; ეს მას შეეძლო როგორც საერთო მომზადებით, ისე ბერძნული ენის ცოდნითაც. მის მომზადებას ამ დარგში ხელს უწყობდა მისი უდიდესი ერუდიცია, სხვათა შორის, ასკეტიკური და კანონიკური მწერლობის დარგში; რაც შეეხება ბერძნული ენის ცოდნას, მის ბიოგრაფიაში გადმოცემულია, რომ მამამ მას „პირველად ქართული სწავლად ასწავა და მერმე ბერძულად გაასწავლა ყოვლითავე სწავლულებითა სრულებით“. რადგანაც ექვთიმე ბავშვობიდან ბერძნულს გარემოში და საზოგადოებაში იზრდებოდა, ქართული ენა მას, ბიოგრაფიის ცნობით, თავდაპირველად თითქოს იმდენად არ ემარჯვებოდა, რამდენადაც ბერძნული. ექვთიმემ რომ ბერძნული ენა ზედმიწევნით იცოდა, ამას ადასტურებს მისი თარგმანები ბერძნულიდან ქართულად და ქართულიდან ბერძნულად.

მნიშვნელობა ამ ახლად აღმოჩენილი ფაქტისა მეტად დიდია; ის ყველაზე მეტად გვითვალისწინებს, რომ კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობა ქართველებისა ბიზანტიასთან არ იყო ცალმხრივი: ექვთიმეს ხელით ქართველებს მნიშვნელოვანი წვლილი შეუტანიათ ბიზანტიური კულტურისა და მწერლობის საღაროში.

და განა მარტო ექვთიმეს ხელით? დაბეჯითებით შეიძლება თქმა, რომ სხვების ხელითაც.¹⁵ არაიშვიათი ყოფილა ისეთი შემთხვევა, როდესაც ესა თუ ის ქართველი, ნებისთი თუ უნებლიეთ, უცხოეთ-

¹⁵ ამ თემას ეხება, სხვათა შორის, მ. კახაძის შრომა, რომელიც 1954 წელს გამოვიდა და რომელსაც წყობდება: „ქართველები ბიზანტიის პოლიტიკურსა და კულტურულ ცხოვრებაში“. ამ საფურადღებო წიგნში მაინც არის არა ერთი და ორი ისეთი დებულება, რომლის დასაბუთება გადასინჯვას საჭიროებს. სასურველი იყო, მის თემასთან დაკავშირებით, გადაეთვალთვალებინა აგრეთვე ჩვენი ნაშრომიც: „კულტურული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ანარეკლი ძველ ქართულ ლიტერატურაში“, თბილისი, 1949 წ.

ში მოხვედრილი, იმდენად შეზრდია იმ ეროვნებას, რომელთანაც და რომელშიაც მას უცხოვრია, რომ მეტად თვალსაჩინო მოღვაწე გამხდარა ამ ეროვნების კულტურული, კერძოდ ლიტერატურული, ცხოვრების ასპარეზზე; განსაკუთრებით ეს ითქმის ბიზანტიის შესახებ. მოვიგონოთ პეტრე იბერიელი, ანტონი სელევკიელი, თეოფილე ტარსელი, იოანე პეტრიწი, პატრიარქი გერმანე მესამე, წარმოშობით ლაზი, ანთიმოზ იბერიელი და სხვანი, და სხვანი.¹⁶ ამ პირთ, რომელთა ქართველობა ოფიციალური ისტორიისათვის უცნობია, უმეტეს შემთხვევაში მაინც, ისეთი მდგომარეობა ჰქონდათ უცხოეთში, რომ არ შეეძლოთ მონაწილეობა არ მიეღოთ თავისი დროის ბერძნულ ლიტერატურაში. სამწუხაროდ, ამ მონაწილეობის კვალი და შედეგი ზუსტად ცნობილი არაა, მაგრამ ეს ბრალთა თვით ბიზანტიის ლიტერატურის ისტორიისა და არა ამ პირებისა.

1950.

¹⁶ მაგრამ არა ყველა ის, რომელთაც 'Ιβηριτης ეწოდებათ (მ. კახაძე, გვ. 88). 'Ιβηρ-'Ιβηριος და 'Ιβηριτης ერთი და იგივე არაა მნიშვნელობით.